

מ ב ר א

'אלמלא חטאו ישראל לא ניתן להם אלא חמשה
חומשי תורה וספר יהושע בלבד שערכה של
ארץ ישראל הוא'. (נדרים כב ע"ב)

ייחודו של הספר

ספר יהושע הוא ראשון לספרי הנביאים וראשון לסדרה הקרויה 'נביאים ראשונים'. ספרי נביאים אלה מדברים בתולדות ישראל במשך תקופה שנמשכה לדעת חז"ל טו"ב יובלות (= 850 שנה), משנכנסו ישראל לארץ ועד שגלו ממנה עם חרבן הבית הראשון. כל ספר מאלה הספרים כולל תולדותיהם של כמה וכמה דורות ורק ספרנו מספר בתולדות דור אחד, זה הדור המיוחד – דור הבנים של יוצאי מצרים, שזכה להכנס לארץ ישראל, לכבושה, להורשה ולהתנחל בה. דור זה הצטיין בדבקותו בה': ויעבד ישראל את ה' כל ימי יהושע וגו' (כד לא = שופ' ב ז). בספר מסופר רק על חטאו של איש אחד – הוא עכן – שהודה בחטאו, ועל חשש חטא של רבים – זה המעשה של בני ראובן ושל בני גד שבסופו נתברר, שכוונתם היתה לשם שמים: כי עד הוא בינתנו כי ה' הוא האלהים (כב לד). ומבחינה זו אין לדורו של יהושע ולספר יהושע, המספר בתולדות דור זה, דומה לו בספרי המקרא. ומכיון שדור זה עבד את ה' 'בתמים ובאמת' (כד יד), זכה שנעשו לו נסים גלויים. ולא עוד אלא שהתקיימו כל ההבטחות והיעודים שהוציא ה' לעמו בתורתו: לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ה' אל-בית ישראל הכל בא (כא מג וכן כג יד).

יותר מבכל ספר אחר במקרא מתוארים בספר יהושע גבולות הארץ ונחלות השבטים בגבולותיהן ועריהן. כי על כן אמרו עליו חז"ל שהוא 'ערכה של ארץ ישראל', ופירש רש"י: שכתוב בו ערך חלק של כל שבט ושבט. אבל כשם שהפרקים ההיסטוריים נכתבו בספר, לא רק לשם הוראת ההיסטוריה, אלא בשביל ללמד את העיקר הגדול שיהיה 'לזכרון לבני ישראל עד-עולם' (ד ז), 'כי אל חי בקרבכם' (ג י), 'למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' כי חזקה היא למען יראתם את ה' אלהיכם כל הימים' (ד כד), כך גם הפרקים הגיאוגרפיים לא רק לשם הוראת 'ידיעת הארץ' נכתבו, כי אם גם לשם אמות ואשור נוסף שאכן כל דבר ה' בא: ואתן לכם ארץ אשר לא יגעת בה וערים אשר לא בניתם ותשבו בהם כרמים ויתים אשר לא נטעתם אתם אכלים (כד ג). לגבולות המפורטים בספר יהושע ולרשימות הערים שבו גם משמעות הלכתית, ויש נחיצות בקביעתם המדויקת, שכן, מצוות הרבה המקדשות את העם ואת הארץ תלויות בהם: כי המקום אשר אתה עמד עליו קדש הוא (ה טו).

מבנה הספר וחלקיו השונים

מבחינת התוכן ניתן לראות בס' יהושע חמשה חלקים, ואלה הם:

- א. כניסת ישראל לארץ (א-ד);
- ב. כבוש הארץ (ה-יב);
- ג. חלוקת הארץ לשבטי ישראל (יג-ט);

ד. הפרשת ערי המקלט וערי הלויים, ונספח: הפרידה משבטי עבה"י והקמת המזבח בגלילות הירדן (כ-כב);

ה. דברי יהושע האחרונים והברית בשכם (כג ב - כד כז).

בסוף הספר בא נספח קצר (כד-לג) על מותם של יהושע ואלעזר, קבורתם וקבורת עצמות יוסף בהר אפרים. כל ארבעת החלקים הראשונים פותחים בדבר ה' ליהושע, ואילו החלק החמישי פותח בדברי יהושע שהם דברי נבואה: כה אמר ה' אלהי ישראל (כד ב). בסופי חמשת החלקים באות חתימות הכתובות בסגנון מרומם.

החתימה של חלק א - זה לשונה: למען דעת כל עמי הארץ את יד ה' / כי חזקה היא / למען יראתם את ה' אלהיכם / כל הימים (ד כד). חתימה זו מבליטה את לקח האמונה מן ההתרחשות ההיסטורית שהיתה רצופה נסים, לקח המכוון לא רק לישראל כי אם ל'כל עמי הארץ', ולא רק לדור ההוא כי אם לדורות עולם 'כל הימים'.

החתימה של חלק ב - היא רשימת ל"א מלכי כנען המוכים (יב ט-כד). רשימה זו כתובה לפי המסורה בצורת שירה, ונראה כי היא שירת נצחון על כל 'ממלכות כנען'.

החתימה של חלק ג: ויכלו מחלק את הארץ (יט נא) כתובה אף היא בסגנון מרומם, ויש לה דמיון במקצת לכתוב החותם את פרשת הבריא: ויכלו השמים והארץ וכל צבאם... ויכל אלהים וגו' (בר' ב א-ב), ולכתוב החותם את פרשת מלאכת המשכן: ... ויכל משה את המלאכה (שם' מ לג).

חלק ד מסתיים אף הוא בחותם מרומם זה: ויתן ה' לישראל / את כל הארץ / אשר נשבע לתת לאבותם / וירשוהו וישבו בה / ויגה ה' להם מסביב / ככל אשר נשבע לאבותם / ולא עמד איש בפניהם מכל איביהם / את כל איביהם נתן ה' בידם / לא נפל דבר / מכל הדבר הטוב / אשר דבר ה' אל בית ישראל / הכל בא (כא מא-מג).

הנספח שבחלק זה מסתיים בקריאת שם למזבח, שבנו שבטי עבה"י: כי עד הוא בינתינו כי ה' האלהים! - שם שיש בו משום הכרות נאמנות לה'.

דבורו האחרון של יהושע, הבא בחתימת החלק האחרון, אמור אף הוא בסגנון מרומם: הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה / כי היא שמעה את כל אמרי ה' / אשר דבר עמנו / והיתה בכם לעדה / פן תכחשון באלהיכם (כד כז). הדבור האחרון של יהושע רומז לדבורו האחרון של משה, האמור בדרך החיוב וההבטחה: ויכחשו איביך לך ואתה על במותימו תדרך (דב' לג כט).

בחלוקה משוערת זו של ס' יהושע יש דמיון לחלוקה המחומשת של התורה. ברם, קיימים דמיונות נוספים בין כל חלק וחלק לבין הספר המקביל לו בתורה, והרי מקצתם: החלק הראשון המדבר בכניסת ישראל לארץ, יש לו דמיון לס' בראשית המדבר בכניסת האבות לארץ ובמתן הארץ לזרעם (בר' טו יח-כא; כו ד; כח יג-טו; לה יב). ס' בראשית מסתיים בדברי יוסף: ואלהים פקד יפקד אתכם וגו', וקיומה של פקידה זו הוא עיקרו של החלק הראשון בס' יהושע.

החלק השני של ס' יהושע פותח בתאור האימה והפחד שנפלו על יושבי כנען (ה א), ועל פחד זה מדובר בס' שמות בשירת הים (טו יד), ובסיני: את אימתי אשלח לפניך וגו' (שם כג כז). בקיום מצות עשית הפסח בגלגל, בכניסתם לארץ, יש דמיון לפסח שעשו ישראל ביציאתם ממצרים. לתאור פגישת יהושע עם 'שר צבא ה'' בסמוך ליריחו יש משום דמיון למעמד משה בחורב ליד הסנה, שתחילתו הראות מלאך ה' בלבת אש מתוך הסנה (שם' ג ב).

החלק השלישי המדבר בחלוקת הארץ, דן ביחוד בערים המוקפות חומה שבנחלות השבטים השונים. על המצוות התלויות בערים אלה מדובר בס' ויקרא בלבד (כה כט-לא וע"י שם עוד יד לד).

החלק הרביעי פתחתו היא: וידבר ה' אל יהושע לאמר (כ א), והוא דומה לפתיחתו של החומש הרביעי: וידבר ה' אל משה... לאמר (במ' א א). בשניהם מדובר בפרוטרוט בערי המקלט, בערי הלויים ובנחלתם של שבטי עבר הירדן.

החלק החמישי - דברי יהושע האחרונים - תכנם, לשונם וסגנונם מוכירים את ס' דברים ומעמד כריתת הברית בשכם שערך יהושע, יש לו דמיון למעמד כריתת הברית בערבות מואב שערך משה.

בכל אחד מחלקי הספר יש להבחין בחלקי-משנה.

בחלק הראשון 'כניסת ישראל לארץ' יש להבחין בשני חלקי-משנה (א א-ג ו; ג ז-ד כד), התואמים לשני הסדרים שחילקה המסורה. עיקר ענינו של סדר א הוא מניין של יהושע וההכנות שעשה לעבור את הירדן (מן השטים עד הגלגל), ועיקר ענינו של סדר ב הוא נס כריתת הירדן, הקמת המחנה בגלגל, המעשים שעשה יהושע לזכר הנס והלקח שיש ללמוד מזה על האמונה בה'.

בחלק השני 'כבוש הארץ' מסופר בפרוטרוט על חמש מלחמות כנען, וכל אחד מן הספורים פותח בלשון 'שמע': א. מלחמת יריחו: ויהי כשמע כל מלכי האמרי וגו' (ה א-ו כו). ב. מלחמת העי: ויהי ה' את יהושע ויהי שמעו בכל הארץ (ו כז - ח כט). ג. מלחמת גבעון: ויהי כשמע כל המלכים... וישבי גבעון שמעו... (ט א, ג). ד. מלחמת ברית ממלכות הדרום: ויהי כשמע אדני צדק וגו' (י א). ה. מלחמת ברית ממלכות הצפון: ויהי כשמע יבין מלך חצור וגו' (יא א-טו)².

בחלק השלישי 'חלוקת הארץ' כלולים שלשה ענינים: א. חלוקת נחלת שני השבטים וחצי השבט בעבר הירדן על ידי משה בערבות מואב (יג ח-לג). ב. חלוקת נחלת שני השבטים וחצי השבט (יהודה, אפרים וחצי שבט המנשה) על ידי יהושע בגלגל (יד-זו). ג. חלוקת נחלת שבעת השבטים הנותרים על ידי יהושע בשילה (יח-ט). על אלה יש להוסיף את ספורי שתי הנחלות שנתנו לכלב וליהושע. על נחלת כלב מדובר בראש החלק (יד ו-טו; טו יג-ט), ועל נחלת יהושע בסוף החלק (יט מט-ג). ב-י ג-ו מסופר על נחלת בנות צלפחד. נמצא שבחלק הזה מדובר בשלש חלוקות של נחלות גדולות ובשלש חלוקות של נחלות קטנות.

בחלק הרביעי כלולים שלשה ענינים: א. פרשת ערי המקלט (פרק כ) ב. פרשת ערי הכהנים והלויים (פרק כא) ג. שיבת חלוצי שני השבטים וחצי השבט לעבר הירדן והקמת המזבח בגלילות הירדן (פרק כב).

בחלק החמישי כלולים שני נאומי האחרונים של יהושע (פרקים כג-כד כח).

אף על פי שהספר עשוי חמשה חלקים, כל חלקיו שלובים זה בזה ובחלקם אף מקבילים זה לזה. יתרה מזו, סיומו של הספר הוא מעין פתיחתו. בדבריו האחרונים חוזר יהושע על עיקרי הנבואה הפותחת, הבאה בראש הספר, ואשר בה יש לראות מעין מבוא לספר כולו. ברישא מזהיר ה': רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוה משה עבדי וגו' (א ז), ובסיפא חוזר יהושע ומזהיר את שבטי עבר-הירדן ואומר להם: רק שמרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה אשר צוה אתכם משה עבד ה' וגו' (כב ה), וחוזר ומזהיר את העם כולו: וחזקתם מאד לשמר ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה וגו' (כג ו). בנבואה הפותחת

מודיע ה' ליהושע כי שמירת התורה היא ערובה ותנאי להצלחה (בחינת 'והיה אם תשמעו'), ואילו בסוף הספר מפרש יהושע בשם ה' את העונש על הזלוזל בתורה ובמצוות (בחינת 'והיה אם לא תשמעו'). ברישא טובע יהושע משבטי עבר הירדן שיקיימו את הבטחתם, שהבטיחו למשה (א יב-טז), ובסיפא נפרד יהושע מהם ומברכם כי ישמרו 'את כל אשר צוה אתכם משה עבד ה'' (כב א-ו). ברישא כבוש כל הארץ הוא בחינת מצווה, הבטחה וחזק כאחת, ובסיפא הכבוש והירושה הם מציאות - 'הכל בא' ברישא מבטיח ה' ליהושע: כי אתה תנחיל את העם הזה את הארץ (א ו), ובסיפא כל העם כבר יושב איש בנחלתו שהנחילו יהושע: וישלח יהושע את העם איש לנחלתו (כד כח).

התורה וקיום המצוות הם הרוח המפעמת את הספר כולו והמברירה אותו 'מן הקצה אל הקצה'. כבר הוכרנו שבפתיחת הספר וכן בחתימתו מדובר בתורה ובקיומן המדוקדק של מצוותיה. החלק השני, המדבר בכבוש הארץ, פותח בספור קיומן של שתי מצוות יסוד על ידי קהל ישראל, והן ברית מילה ועשית הפסח, מצוות המשמשות אות וברית בין ישראל לבין ה' הבוחר בהם והנותן להם את הארץ. בחלק זה מדגשת הערכות ההדדית שבין ישראל ('חטא ישראל וגם עברו בריתי' וגו' - ז יא), וכן מדגש שגם מעשה של יחיד עלול, בתנאים מסוימים, לגרום לסלוק השכינה ולהמיט אסון על ישראל כולו. מלחמת העי מסתיימת בפרשת בנית המזבח בהר-עיבל והכתוב מדגיש את קיומה המדוקדק של המצווה שנצטוו ישראל ויהושע לקיים ליד הר-גרזים והר-עיבל (ח ל-לה). כיוצא בזה מציין הנביא לפני הפרשה המדברת בסכומי הכבוש: כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע לא הסיר דבר מכל אשר צוה ה' את משה (יא טו).

בחלק השלישי מספרים הכתובים את שכרו של כלב שמלא אחרי ה' אלהיו בענין ירושת הארץ (יד ח-ט), ובסוף החלק מוזר יהושע את העם להמשיך במצוות הורשת הארץ: עד אנה אתם מתרפים לבוא לרשת את הארץ אשר נתן לכם ה' אלהי אבותיכם (יח א). בחלק הרביעי מזהיר יהושע בברכתו את שבטי עבר הירדן על שמירת התורה והמצוות, והסיפא של חלק זה עומד בסימן החרדה והחשש, שמא חטא ישראל בהקמת מזבח 'מבלעדי מזבח ה' אלהינו'. מודגשת כאן בשניה הערכות ההדדית הקיימת בישראל שזוכרה בחלק השני: הלוא עכן בן זרח מעל מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד ולא גוע בעונו (כב כ).

בדבריו האחרונים מסכם יהושע בקצרה, את הכבוש, המתואר לפרטיו בחלק ב של הספר. פרשת הברית בשכם (כד כה-כו) מזכירה את פרשת הברכה והקללה בין הר גרזים והר עיבל (ח לה-לט) שלידם יושבת שכם העיר. וכן מקביל בפרטים מסוימים חלק ג (יג-יט), המדבר בחלוקת הארץ, לחלק ב (ה-יב), המדבר בכבוש הארץ, מה שנכבש מתחלק לשבטי ישראל. ואילו הארץ 'הנשארת' המתוארת בראש חלק ג (יג א-ג) שלא הורשו בני ישראל בימי יהושע, חוזרת ונוכרת בדבריו האחרונים (כג ד-ו). משנתחלקה הארץ לשבטים והיתה לנחלת אחוזתם, נתחייבו בני ישראל להפריש ערי מקלט ולתת ערים ללויים. בכך עוסק חלק ד (כ-כא). כנויו של יהושע 'עבד ה'', הבא בספור מותו, בסוף הספר, מזכיר לנו את כנויו של רבו - משה 'עבד ה'', הבא בראשית הספר.

נמצאנו למדים שהספר כולו הנו 'מקשה אחת' מבחינת מבנהו, כשהמבנה של ספר התורה משמש לו סגנון ודוגמא.